

50

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА

ДОРОШЕНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА



УДК 94(477.7):929.52Скаржинські, 1750/1917”(043.3)

**РІД СКАРЖИНСЬКИХ В ІСТОРІЇ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ
(СЕРЕДИНА ХVІІІ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

07.00.01 – історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Одеса – 2010

28 02.11



1572749

LIB ONLY

Регр
136835

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат історичних наук, доцент
ГОНЧАРУК Тарас Григорович,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
доцент кафедри історії України.

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
ГРЕБЦОВА Ірена Світозарівна,
Одеський національний університет
імені І.І. Мечникова,
професор кафедри нової та новітньої історії;

кандидат історичних наук
БЕРЕЗОВСЬКА Тетяна Всеволодівна,
Миколаївський державний аграрний університет,
доцент кафедри українознавства.

Захист відбудеться « 8 » грудня 2010 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.051.08 в Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, ауд. 9).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (65082, м. Одеса, вул. Преображенська, 24).

Автореферат розісланий « 26 » листопада 2010 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент



Н.О. Петрова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У сучасній вітчизняній історичній науці посилюється інтерес до вивчення місця дворянських родин в історії України та окремих її регіонів. Це зумовлено тривалим ігноруванням ролі дворянства як суб'єкта соціально-економічних, політичних, освітніх, культурно-громадських відносин на півдні України.

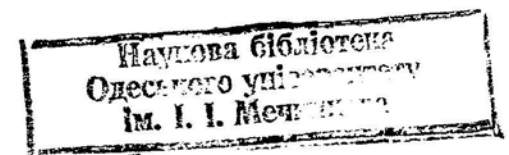
Вибір роду Скаржинських для дослідження обумовлений декількома причинами. По-перше, його вивчення дозволяє на прикладі окремого роду висвітлити процес колонізації Південної України з середини XVIII ст. По-друге, серед дворянських родів, що вивчалися, поза увагою істориків залишилась діяльність Скаржинських. Разом із тим створення колективних біографічних портретів видатних родів є важливою складовою частиною відтворення загальної картини історії Півдня. По-третє, дослідження цього роду дає можливість розглянути поміщиків як людей із відповідним світоглядом, життєвим шляхом, напрямками діяльності, що у свою чергу дозволяє характеризувати сучасну їм епоху.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана в рамках проблематики наукової теми кафедри історії України Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: „Історія Південної України у національному та європейському контексті” (державний реєстраційний номер 0106U008143).

Мета дослідження полягає у вивченні роду Скаржинських як цілісної соціокультурної системи, суб'єкти якої відігравали важливу роль у військовому, соціально-економічному та культурно-громадському житті суспільства у зазначений період.

Для досягнення цієї мети в дисертації ставляться такі **завдання**:

- дослідити стан історіографічних розробок з історії роду Скаржинських;
- охарактеризувати джерельну базу з історико-генеалогічної еволюції роду Скаржинських;
- інтерпретувати принципи „сімейної історії” щодо вивчення структури та динаміки роду Скаржинських, відтворити „мережу” родинно-дружніх взаємин;
- розкрити особливості життєвих сценаріїв найвідоміших представників роду (Петра Михайловича Скаржинського, Віктора Петровича Скаржинського, Йосипа Петровича Скаржинського, Віктора Вікторовича Скаржинського);
- з'ясувати основні етапи військової кар'єри членів роду, які були пов'язані із приєднанням та захистом південних земель;
- визначити економічний потенціал поміщицько-дворянського господарства Скаржинських у дореформений та післяреформений період;
- проаналізувати доробок представників роду Скаржинських у царині агрономічних знань;



– висвітлити участь представників роду Скаржинських у культурно-громадських процесах;

– створити просопографічний портрет роду Скаржинських на тлі історії Південної України.

Об'єктом дослідження є рід Скаржинських, його структура та генеалогічні зв'язки.

Предметом дослідження є історія роду Скаржинських. Військова, сільськогосподарська, освітня, культурно-громадська діяльність його представників з середини XVIII до початку XX ст. у контексті історичного процесу на півдні України.

Хронологічні рамки роботи визначено серединою XVIII – початком XX ст. Нижня межа пов'язана із початком історії роду Скаржинських на теренах Південної України. Вибір верхньої межі обумовлений еміграцією представників роду херсонської гілки до Італії унаслідок революційних подій. Разом із тим у роботі простежено окремі факти з історії роду від моменту згадки про нього в історичних джерелах, тобто починаючи з другої половини XVI ст.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію Катеринославської, Херсонської і Таврійської губерній. У цих межах знаходились поселення, які були засновані представниками роду та у яких Скаржинські проживали і господарювали. Серед них: Трикрати, Мигія, Куріпчине, Булацелове, Іванівка, Лідіївка, Новоселівка, Богодарівка, Спасибівка, Сухиніне, Миколаївка, Семенівка, Олександрівка, Нікольське, Актове, Мала Женева. Стосовно регіону вживається усталена в історіографії назва „Південна Україна”.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є поєднання загальнонаукових і спеціальних методів та принципів, які застосовуються в історичній науці. Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення, разом із генеалогічним, біографічним, просопографічним методами дозволили оптимально вирішити основні завдання дисертаційної роботи. Застосування генеалогічного методу надало можливість з'ясувати походження роду Скаржинських, встановити зв'язки між поколіннями. Біографічний метод використовувався для встановлення та вивчення фактів із історії життя представників роду Скаржинських. Метод просопографії дозволив відтворити життєпис роду у ракурсі військової, економічної та культурної історії Південної України.

Соціальна природа сім'ї обумовлює міждисциплінарність дослідження. У дисертації запропоновані спеціальні методи „сімейної історії”, запозичені із соціології, а саме метод реконструкції сім'ї та метод трансмісій. Метод реконструкції уможливив систематизацію відомостей про членів окремих сімей, їхню фіксацію у поколінному розписі роду Скаржинських. Метод соціальних трансмісій щодо окремих осіб визначає, як походження вплинуло на їхню долю, а щодо історії роду дозволяє встановити істотні настанови його існування,

зв'язок представників роду. Відсутність єдиного підходу до вивчення історії родів, є поштовхом до нових методологічних пошуків та варіантів у побудові концепцій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що:

– вперше у вітчизняній історіографії на основі залучених до наукового обігу архівних матеріалів, систематизації опублікованих джерел відтворено цілісну картину діяльності представників роду Скаржинських;

– на основі вивченої історичної літератури здійснена реконструкція життєвого шляху представників роду Скаржинських у найповнішому до тепер обсязі;

– запропоновано нову методологічну концепцію вивчення родинної історії через поєднання біографічного, трансмісійного та просопографічного методів;

– доведено та обґрунтовано польське походження роду, відтворено його структуру та генеалогію;

– проведений просопографічний аналіз роду, проаналізована його військова, економічна, громадська діяльність;

– по-новому осмислено місце і роль дворянсько-поміщицького роду в історії освоєння та розвитку Південної України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що матеріали дисертації можна використовувати під час написання військової, соціально-економічної, культурно-освітньої історії Південного регіону. Також під час вивчення історії сільськогосподарської наукової думки. Результати дослідження можуть застосовуватися при укладанні довідникових генеалогічних видань, регіональних біографічних словників військового, агрономічного, соціокультурного характеру.

Апробація результатів дисертації відбувалася під час виступів на конференціях: Міжнародній науковій конференції „Українське козацтво у вітчизняній та загальноєвропейській історії” (Одеса, 3-4 червня 2005 р.); III Міжнародній науковій конференції „Вікно у європейську науку”, присвяченій 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля (Чернівці, 20-21 травня 2006 р.); Міжнародній науковій конференції „Книжкові колекції, рідкісні видання та рукописи в сучасному науково-інформаційному просторі” до 85-річчя Музея книги Одеської державної наукової бібліотеки ім. М. Горького (Одеса, 25-27 вересня 2007 р.); Міжнародному конгресі „Українська освіта у світовому часопросторі” (Київ, 25-27 жовтня 2007 р.); Науково-методичній конференції „Могилянські читання” (Миколаїв 29 жовтня – 4 листопада 2007 р.); XXV науковій конференції „Культура народів Причорномор'я с древнейших времен до наших дней” (Сімферополь, 23-24 квітня 2008 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції, присвяченій 90-й річниці утворення м. Первомайська „Регіональні дослідження в Україні: досягнення і проблеми” (Первомайськ, 14-15 травня 2009 р.); П'ятій всеукраїнській науковій конференції „Інтелігенція і влада” (Одеса, 24-25 грудня 2009 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені у 14 статтях, 6 із яких – у фахових наукових виданнях, включених до переліку видань ВАК України.

Структура дисертації обумовлена її метою і завданнями. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, двох додатків та списку використаних джерел, який включає 448 позицій. Загальний обсяг дисертації – 260 сторінок, основного тексту – 192 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано вибір теми дисертаційної роботи, зазначено її актуальність, визначено мету та основні завдання, об'єкт і предмет дослідження, територіальні і хронологічні межі, вказано на наукову новизну результатів роботи та її практичне значення.

Перший розділ „Рід Скаржинських в історії Південної України: історіографія, джерела, методологія дослідження” складається із трьох підрозділів. У першому з них – „*Огляд історіографії*” – проаналізована наукова література з історії роду Скаржинських, а також розглянуті основні етапи розробки теми. У дореволюційній історіографії вивчення діяльності окремих представників роду Скаржинських починається ще за їхнього життя. Безпосередньо історики вперше згадують про Скаржинських, описуючи їхню військову діяльність. Про це писали А. Скальковський, О. Петров, А. Флоровський, О. Михайловський-Данилевський. Внесок Скаржинських у розвиток сільського господарства Новоросійського краю характеризували І. Палімпсестов, П. Хрустальов, Д. Струков, Д. Остен-Сакен, О. Рудзький, О. Бичихін, М. Чернишов, Л. Гур'янова, В. Вишеславцев, В. Бертенсон. Їхні роботи містять фактичний матеріал про маєтки поміщиків, розташування, ландшафт, близькість до річок, особливості ґрунтів, основні галузі господарства та інше. Ще один тематичний блок дореволюційної історіографії пов'язаний із відображенням громадської діяльності роду Скаржинських. Це праці С. Маслова, М. Горбунова, В. Орешкіна.

Перші згадки про Скаржинських у радянській літературі зустрічаються у роботах О. Дружиніної та О. Котова. Військова історія роду відображена у працях І. Семенової, С. Ковбасюка, І. Хіоні. Також на шпальтах газет є розвідки, авторами яких були Б. Слободянюк, Я. Журавель, Ш. Людковський. Важливе значення мають наукові дослідження, пов'язані із історією заселення та економічного розвитку південноукраїнських земель, серед яких праці В. Загоруйка, І. Гуржія, В. Кабузана. Дослідження роду Скаржинських у період радянської історіографії має свої особливості, обумовлені загальною соціокультурною ситуацією та рівнем наукової свободи істориків.

Суспільно-політичні зміни в Україні у 90-х рр. ХХ ст. відкрили нові можливості для вивчення дворянських родів. Розвідки у періодичній пресі публікували

В. Задорожний, І. Баташан. Разом із тим, тематика публікацій стає більш широкою, Скаржинські розглядаються не лише через призму військової історії, вже є роботи біографічного характеру, серед яких статті В. Ярошенка, В. Халипенка, Т. Гончарука. Згодом дослідження, пов'язані із історією Скаржинських, із шпальт газет переміщуються на сторінки наукових журналів – статті А. Ведневої, В. Ярова, Т. Кременя.

Із розвитком регіональних досліджень стало характерним написання різного роду історико-краєзнавчих та літературно-краєзнавчих нарисів, довідникових видань присвячених місцевій еліті. Скаржинські є невід'ємною частиною таких досліджень. Важливе значення для створення цілісної картини дослідження мають наукові праці загального характеру з історії Південної України, у яких присутні відомості про представників роду Скаржинських.

У другому підрозділі – „*Характеристика джерельної бази*” – проаналізовано джерела, що висвітлюють життя та напрямки діяльності роду Скаржинських. Сукупність писемних джерел щодо історії роду поділено на актово-документальні та наративні. Також застосований поділ на опубліковані та неопубліковані (архівні) джерела. До групи актово-документальних джерел належать накази про надання Скаржинським дворянства, накази із Герольдії про внесення Скаржинських до гербових книг, різноманітні розпорядження, судові рішення. До цієї ж групи належать джерела, які відображають військову історію роду. Це – ордери, рапорти, накази, донесення. Доповнюють цю групу довідникові видання, серед яких різноманітні адрес-календарі, які несуть інформацію про соціальний статус Скаржинських, їхній матеріальний рівень, фінансову забезпеченість.

Чільне місце займають численні та різноманітні і статистичні джерела. Серед них – статистико-економічні описи земель Херсонської губернії, сільськогосподарські переписи, які дозволили охарактеризувати зміни, що відбувались у землеволодінні Скаржинських щодо чисельності маєтків, площі ріллі та лісових масивів, розміри скотарства, кількісний склад населення, співвідношення кріпосної та вільнонайманої праці. Історія роду фрагментарно простежується і за документами громадських об'єднань, членами яких були Скаржинські. Це переважно звіти товариств, списки їхніх членів, матеріали засідань, протоколи рад та комітетів.

Наративні джерела представлені родовідними книгами та гербовниками. До цієї групи джерел належить мемуарна література, джерела особистого походження, які представлені епістолярною спадщиною Скаржинських, та публікації, авторами яких були Скаржинські.

Неопубліковані джерела розпорошені по архівосховищах України. До цієї групи джерел відносимо документи, які зберігаються у Державному архіві Полтавської області (Іменний фонд Катерини Миколаївни Скаржинської Ф. 222); у Державному архіві Херсонської області Ф. 22 (Херсонская казенная палата), Ф. 198 (Херсонская

духовная консистория) та Ф. 207 (Херсонское духовное правление); у Державному архіві Миколаївської області Ф. 14 (Херсонская губернская чертежная); Ф. Р-2778 (Коллекция карт и чертежей); Ф. 475 (Церкви Елисаветградского (Бобринецкого) уезда Херсонской губернии); у Державному архіві Одеської області Ф. 1 (Управление Новороссийским генерал-губернаторством); Ф. 16 (Одесская городская управа); Ф. 22 (Общество сельского хозяйства Южной России); Ф. 44 (Ришельевский лицей); Ф. 59 (Строительный комитет). Вивчення різноманітних джерел надало можливість простежити багатовекторну діяльність представників роду Скаржинських.

У третьому підрозділі – *„Теоретико-методологічні основи дослідження: сімейна біографістика та просопографія”* – вказується, що у сучасній українській історіографії відсутній єдиний підхід до вивчення історії родів, що є поштовхом до нових методологічних пошуків. Для вивчення роду Скаржинських застосовано як загальнонаукові так і спеціально-історичні методи. Загальнонаукові методи аналізу, синтезу, узагальнення – дозволяють аналізувати синхронні процеси, вони розглядають рух історичних об’єктів у просторі. Загальнонаукові методи виступають логічною основою для спеціально-історичних методів. Історичні методи – хронологічний, генеалогічний, біографічний, просопографічний, історико-порівняльний, історико-генетичний – застосовуються при дослідженні змін, що відбуваються в об’єктах у часі. Запропоновані спеціальні методи „сімейної історії”, запозичені із соціології, а саме метод реконструкції сім’ї та метод трансмісії.

Другий розділ – *„Рід Скаржинських у світлі „сімейної історії”* – складається із п’яти підрозділів. У першому – *„Походження та структура роду”* – доведено, що рід Скаржинських має польське походження. На українських землях він відомий з першої половини XVIII ст. і пов’язаний з діяльністю Антонія-Олександра (Михайла) Скаржинського. Через династичні зв’язки з родами Д’яковських, Закревських, Вілецьких, Райзерів згодом Скаржинські зуміли утвердитись на Лівобережній Україні. Представники роду отримали російське дворянство та закріпили за собою герб Скаржинських-Бонча. Разом із тим відбулось розгалуження роду на окремі гілки: полтавську, чернігівську та херсонську. Вихідці із родин різних гілок Скаржинських долучились до військової та чиновницької служби, займались меценатством.

У другому підрозділі – *„Формування херсонської гілки роду: основні віхи біографії Петра Михайловича Скаржинського”* – розкрито формування херсонської гілки Скаржинських, що відбулось протягом кінця XVIII – початку XIX ст. Цей процес супроводжувався укладанням династичного союзу між Петром Михайловичем Скаржинським та Уляною Григорівною Булацель. Таким чином, утворилась окрема сім’я, яка представляла перше покоління Скаржинських. Петро Михайлович зумів побудувати військову кар’єру від поручика до генерал-майора. За службу у Бузькому козацькому полку він отримав перші земельні угіддя, на

яких осіла сім’я, у якій народилися діти Віктор, Микола та Лідія. У зв’язку із постійною військовою та адміністративною службою свого чоловіка вихованням дітей і веденням господарства займалась Уляна Григорівна.

У третьому підрозділі – *„Друге покоління Скаржинських: представники служилого дворянства”* – розглядаються біографії Лідії, Миколи та Віктора Скаржинських. Віктор Петрович Скаржинський став найбільш відомою постаттю цього роду. Він реалізувався як військовий та громадський діяч: був учасником війни 1812 р., членом низки сільськогосподарських товариств та маршалком Херсонської губернії, отримав придворне звання камергера та дворянство IV рангу. Він став одним із найбільш заможних поміщиків Новоросійського краю у першій половині XIX ст. та засновником лісівництва у степовій Україні, за що дворяни регіону встановили йому в 1872 р. у м. Одесі пам’ятник. Віктор Петрович Скаржинський продовжив рід, утворивши разом із Варварою Григорівною Милорадович сім’ю, у якій народились їхні нащадки: Петро, Віктор, Костянтин, Григорій та Надія.

У четвертому підрозділі – *„Покоління третє: трансформаційні процеси у дворянських родинах”* – висвітлена історія родин Скаржинських, які є прикладом творення регіональної інтелігенції – нової верстви південноукраїнського суспільства у другій половині XIX ст. Зокрема, всі чоловіки здобули освіту у Ришельєвському лицейі. Петро Вікторович та Віктор Вікторович пов’язали своє життя із військовою службою. Костянтин Вікторович та Григорій Вікторович стали державними службовцями, громадськими діячами. Централізоване помістя було розділене між братами, однак, вони не займались господарством і фактично не проживали у маєтках. Унаслідок шлюбних союзів Скаржинські породичалися із родами Миклашевських, Капцевічів, Домбровських. У новоутворених сім’ях понароджувались діти, які продовжили життя та історію роду.

У п’ятому підрозділі – *„Історія життєвого шляху в подіях кінця XIX – початку XX ст.: четверте покоління Скаржинських”* – представлені життєписи вихідців із четвертого покоління Скаржинських херсонської гілки. Вони сформували дві лінії, які умовно, через їхнє локальне місце проживання, названо мигіївською та трикратською. Представники обох ліній роду пов’язали своє життя із державною службою. Зокрема, Йосип Петрович Скаржинський був чиновником з особливих доручень у Міністерстві шляхів сполучень. Віктор Вікторович Скаржинський – чиновником з особливих доручень у Міністерстві внутрішніх справ. Представники цього покоління були чиновниками, громадськими діячами, меценатами. Вихідці із роду одружувалися з жінками, які представляли купецький стан, прикладом є шлюбні зв’язки з Папудовими. Історія роду Скаржинських унаслідок складної політичної ситуації для дворянства у Російській імперії та у Південній Україні закінчується їхньою еміграцією.

Третій розділ – *„Представники роду Скаржинських у військово-політичній історії Південної України”* – включає два підрозділи. У першому –

„Отаман Бузького козацького війська Петро Михайлович Скаржинський у російсько-турецьких війнах другої половини XVIII ст.” – відображена історія функціонування Бузького козацького полку: утворення, реорганізація, участь у російсько-турецьких війнах. Все це було безпосередньо пов’язано з діяльністю Петра Михайловича Скаржинського. Бузький полк зі своїм командиром брав участь у боях під Хаджибеєм, Очаковом, Бендерами, проводив військові операції разом із Донськими і Чорноморськими козаками. Петро Михайлович прославився як талановитий командир, розвідник, що дбав про підпорядкований йому військовий загін.

У другому підрозділі – *„Командир ескадрону ополченців Віктор Петрович Скаржинський у російсько-французькій війні (1812-1813 рр.)”* – розглянуто хід створення ескадрону ополченців імені В.П. Скаржинського і місце Віктора Петровича у цьому процесі. Також відображена участь цього ескадрону у війні 1812-1813 років. Ескадрон входив до складу 3-ї Дунайської армії і був задіяний у боях біля Борисова, Лагойська, Орша, Ільїна, Вільно, Торна. Таким чином, у ретроспективі зазначених подій відображена тяглість і спадковість військової служби серед представників першого та другого покоління Скаржинських і їхній внесок у процес захисту вітчизни.

Четвертий розділ – „Землекористування Скаржинських: формування, розвиток, занепад (матеріали до просопографії роду)” – складається із трьох підрозділів. У першому – *„Внесок Скаржинських в освоєння та заселення Південного краю (кінець XVIII – перша чверть XIX ст.)”* – охарактеризовано процес формування земельної власності роду у Південній Україні, що був пов’язаний із військовою службою Петра Михайловича Скаржинського. Він за участь у російсько-турецьких війнах та у процесі нобілітації отримав частину земель від уряду (6558 га), а частину купив (6895 га). Освоєння, заселення та господарювання на землі, зокрема, створення населених пунктів (Трикрат, Миколаївки); збільшення кількості жителів (Мигія); насадження лісових масивів та будівництво церков дало можливість закріпити її за родиною.

У другому підрозділі – *„Родинні економії Віктора Петровича Скаржинського (1825-1861 рр.)”* – встановлено, що у період його господарювання загальна площа землеволодіння була 76510 га. На цій землі знаходилося 15 населених пунктів, у яких на середину XIX ст. проживало понад 5000 осіб. У його економіях розвивались зовсім нові, нехарактерні для південних господарств, галузі, серед яких лісівництво і садівництво. У цілому зеленими масивами було засаджено 437 га. Це був один із перших досвідів створення штучних лісів у степу, що мало економічне, екологічне і соціокультурне значення.

З традиційних форм господарства розвивалось скотарство, зокрема, вівчарство, конярство, розводили велику рогату худобу, а також землеробство. Для більшої рентабельності землеробства у господарстві були запроваджені сівозміни та

травосіяння, які на той час в інших поміщицьких господарствах зустрічались рідко. Для забезпечення господарства водою було побудовано 42 штучних водоймища. Будівництво штучних гідросистем взагалі стало унікальним явищем у регіоні.

Працювали різні підприємства, на яких перероблялась сільськогосподарська продукція. Зокрема, в економіях знаходилося 6 млинів, сукновальня та суконна фабрика, салотопний, винокурний і цегельний заводи. Розвивались промисли, серед яких шовківництво, виноградарство та бджільництво. Частина виготовленої продукції відправлялась на продаж, що надавало господарству товарний характер. У господарствах застосовувалась праця вільнонайманих робітників, яка мала як сезонний, так і постійний характер. Демографічна ситуація у поселеннях характеризується природнім приростом населення. Працездатність і раціональність Віктора Петровича Скаржинського стали запорукою створення одного із найкращих господарств Південної України.

У третьому підрозділі – *„Господарство Скаржинських у пореформений період (друга половина XIX – початок XX ст.)”* – відображена соціальна реалізація представників третього та четвертого покоління. У пореформений період цілісне централізоване господарство було розділене між братами Скаржинськими. Найбільш стабільним та економічно рентабельним було мигіївське господарство, власником якого був Петро Вікторович, а потім Йосип Петрович Скаржинські. У Мигії працював млин, винокурний та цегельний заводи, функціонували каменоломні, кузня і столярня. Був електрифікований млин, що на той час у подібних господарствах фактично не зустрічалось. В економії знаходилась ферма великої рогатої худоби, кінний завод. Стосовно соціально-демографічного стану, ситуація була незмінною – постійно відбувався природній приріст населення, що є одним із підтверджень стабільності і достатку серед населення.

У третьому поколінні власником Трикрат з 1861 по 1888 рік був Віктор Вікторович Скаржинський, а у четвертому поколінні – його син, також Віктор Вікторович. У пореформений період у господарстві розвивалась м’ясо-молочна галузь, виготовлена продукція продавалась в Одесі. Працювали каменоломні, на внутрішній ринок відправляли плити сірого та червоного граніту. Разом із тим, частина землі була продана, частина – віддана за борги. Більшість землі здавали в оренду. Унаслідок довготривалої оренди на землях Скаржинських утворювались нові поселення. Таким чином, і у пореформений період продовжував відбуватися процес заселення земель Скаржинських, що у цілому сприяло розвитку Південного краю.

Представники як третього, так і четвертого покоління роду фактично не проживали у своїх помістях. Вони були військовими, державними службовцями, активними громадськими діячами. Скаржинські із землевласників перетворювались на капіталістів в класичному розумінні – вони ставали особами, які вклали капітали в певне підприємство, володіли засобами виробництва, які використовувались

іншими. Це дає підстави говорити про інтенсивний капіталістичний розвиток їхніх господарств, хоча і з певними втратами.

П'ятий розділ – „Участь Скаржинських у культурному і громадському житті Південної України (перша половина XIX – початок XX ст.) – складається із чотирьох підрозділів, перший із яких – „Доброчинно-меценатська діяльність Скаржинських: церковна та освітня справа” – присвячений тому, як рід Скаржинських в усіх поколіннях сприяв розвитку церковної, освітньої, наукової, спортивної справи. Вони будували церкви, відкривали навчальні заклади, брали участь у діяльності різноманітних товариств. У маєтках функціонували Архангело-Михайлівська, Петро-Павлівська, Миколаївська церкви, що сприяло духовному розвитку населення. Підтримуючи освітній процес, Скаржинські відкривали та підтримували навчальні заклади, серед яких були церковно-парафіяльні школи (у Трикратах та Мигії), Актівська школа грамоти, Мертвоводське однокласне училище, школа грамоти для дівчат, земська однокласна школа, Ольгинсько-Скаржинська сільськогосподарська школа. Все це сприяло розвитку духовності та освіченості населення.

У другому підрозділі – „Діяльність Скаржинських у сільськогосподарських товариствах” – відображена участь представників роду у роботі сільськогосподарських товариств: Вільному економічному товаристві, Московському товаристві сільського господарства, Товаристві сільського господарства Південної Росії, Єлисаветградському товаристві сільського господарства. Оскільки Скаржинські намагались вирішити низку економічних та соціальних проблем, вони сприяли і розвитку сільськогосподарської наукової думки.

У третьому підрозділі – „3 інтелектуальної історії роду: науково-публіцистична спадщина Віктора Петровича Скаржинського” – проаналізовано основні праці Віктора Петровича Скаржинського, які мали важливе значення для накопичення знань і розвитку сільськогосподарської наукової думки. Зокрема, передові думки поміщика сприяли становленню агрономії, агрономеліорації, агротехніки, гідробудівництва, ветеринарії, зоотехніки, селекції на теренах Південної України. Його науково-публіцистична спадщина стала частиною інтелектуального доробку південноукраїнської еліти XIX ст.

У четвертому підрозділі – „Участь представників роду у спортивних та громадських об'єднаннях Південної України” – визначено, що вихідці із роду Скаржинських третього та четвертого покоління: Віктор Вікторович, Петро Вікторович, Віктор Вікторович, Йосип Петрович, Віктор Петрович були членами сільськогосподарських товариств. Разом із тим вони були задіяні у створенні та функціонуванні спортивних товариств, таких як Новоросійське товариство заохочення конезаводства, Одеське товариство велосипедистів-любителів, Чорноморський яхт-клуб. Таким чином, Скаржинські у другій половині XIX ст. долучились до громадського, культурного та спортивного життя Південного краю.

ВИСНОВКИ

У висновках, враховуючи, що основна мета і завдання полягають у вивченні роду Скаржинських як цілісної соціокультурної системи, суб'єкти якої відігравали важливу роль у військовому, соціально-економічному та культурно-громадському житті Південної України (середини XVIII – початку XX ст.), узагальнено основні результати дисертації, які зводяться до наступних положень:

1. Скаржинські – давній рід польського походження, представники якого унаслідок військово-політичних процесів почали проживати на українських землях.

2. Представники херсонської гілки Скаржинських утворили чотири покоління, які унаслідок конструктивної внутрішньосімейної політики поступово і ефективно інтегрувалися в соціальне середовище Південної України.

3. Життєвий шлях вихідців із першого та другого покоління роду тісно переплетений із історією військових формувань, які організовувались на Півдні України. Таким чином, вони долучились до приєднання та захисту краю.

4. Скаржинські були поміщиками і мали відповідні для цього стану риси, разом із тим відрізнялися своєю нетиповістю та унікальністю. Зокрема, сприяли розвитку нехарактерних для південного регіону галузей господарства: садівництва, лісівництва, травосіяння. У дореформений період використовувалась вільнонаймана праця, економії мали товарне спрямування.

5. У пореформений період Скаржинські із землевласників перетворилися на капіталістів. Вони стали особами, які вкладали капітали в певне підприємство, володіли засобами виробництва, які використовувались іншими. Таким чином, їхні господарства мали інтенсивний капіталістичний розвиток.

6. Скаржинські зробили внесок в освоєння та заселення Південної України. Вони засновували нові населені пункти на своїх землях. Опікувались селянами, їхнім побутом, умовами праці і проживання, що сприяло демографічному росту населення.

7. Одним із напрямків суспільної діяльності Скаржинських була доброчинність. Представники роду займались благодійністю, використовуючи різноманітні форми роботи. Вони фінансували будівництво церков, відкривали навчальні заклади: училища та школи. Все це сприяло розвитку духовності та освіченості населення краю.

8. Помітне місце Скаржинські посідали у започаткуванні і організації роботи сільськогосподарських товариств. Вони писали наукові праці, у яких популяризували результати практичних дослідів у різних галузях господарства. Таким чином, сприяли розвитку агрономії, агрономеліорації, агротехніки, гідробудівництва, ветеринарії, зоотехніки.

9. Представники роду Скаржинських були всебічно розвинутими особистостями. Проявляли інтерес до кінного спорту, велоспорту та морської справи. Вони були активними членами спортивних товариств, авторами низки програм щодо

проведення різноманітних виставок та перегонів. Функціонування цих товариств сприяло побудові громадянського суспільства.

10. У цілому діяльність Скаржинських була направлена на соціально-економічний, культурний, освітній розвиток Південної України середини XVIII – початку XX ст.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Дорошенко О.М. Йосип Петрович Скаржинський – визначний господар та меценат Південної України другої половини XIX – початку XX ст. / О.М. Дорошенко // Науковий вісник. Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – № 13 (33). – 2006. – С. 150-158.

2. Дорошенко О.М. Біографічний нарис родини Скаржинських (перша половина XVIII – початок XX століття) / О.М. Дорошенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 76. – Вип. 63. – Історичні науки. – Миколаїв : Видавництво МДГУ імені П. Могили, 2008. – С. 149-153.

3. Дорошенко О.М. Петро Михайлович Скаржинський: походження та діяльність / О.М. Дорошенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 83. – Вип. 70. – Історичні науки. – Миколаїв : Видавництво МДГУ імені П. Могили, 2008. – С. 131-133.

4. Дорошенко О.М. Науково-публіцистична спадщина Віктора Петровича Скаржинського (до 220-річчя з дня народження) / О.М. Дорошенко // Наукові праці : науково-методичний журнал. – Т. 96. – Вип. 83. – Історичні науки. Спецвипуск. – Миколаїв : Видавництво МДГУ імені П. Могили, 2008. – С. 10-16.

5. Дорошенко О.М. Історія Ольгинсько-Скаржинської сільськогосподарської школи / О.М. Дорошенко // Збірник наукових праць науково-дослідного інституту українознавства. – К. : Українське агентство інформації та друку „Рада”, 2008. – Т. XIX. – С. 249-255.

6. Дорошенко О.М. Духовна спадщина родини Скаржинських (історія Архангело-Михайлівської та Петро-Павлівської церков) / О.М. Дорошенко // Культура народів Причорномор'я : научний журнал. – № 164. – Симферополь, 2009. – С. 67-70.

7. Дорошенко О.М. Розвиток поміщицького господарства родини Скаржинських на території Південної України (остання чверть XVIII – перша половина XIX століття) / О.М. Дорошенко // Чорноморська минувшина. Записки Відділу історії козацтва на Півдні України науково-дослідницького інституту козацтва Інституту історії України НАН України : збірник наукових праць. – Вип. 2. – Одеса : Фенікс, 2007. – С. 89-93.

8. Дорошенко О.М. Суспільно-громадська діяльність Скаржинських на теренах Південної України в XIX ст. / О.М. Дорошенко // Лукомор'я: археологія, етнологія,

історія Північно-Західного Причорномор'я : науковий журнал. Вип. 1. – Одеса : Видавничий дім „Палада”, 2007 – С. 94-96.

9. Дорошенко О.М. Участь Бузького козацького полку та його командира П.М.Скаржинського у російсько-турецькій війні (1789-1794 рр.) / О.М. Дорошенко // Лукомор'я: археологія, етнологія, історія Північно-Західного Причорномор'я : науковий журнал. – Вип. 2. – Одеса : Видавничий дім „Палада”, 2008. – С. 124-129.

10. Дорошенко О.М. Внесок родини Скаржинських у соціально-економічний розвиток Південної України XIX століття / О.М. Дорошенко // Поляки на Півдні України XVII – XX століття : збірник наукових праць – Ольштин–Ополе–Вроцлав–Одеса, 2007. – С. 137-142.

11. Дорошенко О.М. Віктор Петрович Скаржинський – визначний господарник Південної України / О.М. Дорошенко // На перехрестях світової науки : матеріали III Міжнародної наукової конференції „Вікно в європейську науку”, присвяченої 140-річчю від дня народження Раймунда Фрідріха Кайндля, Чернівці, 20-21 травня 2006 р. – Чернівці : „Прут”, 2006. – С. 235-238.

12. Дорошенко О.М. Внесок родини Скаржинських у розвиток архітектурної справи на території Південної України (кінець XVIII – XIX століття) / О.М. Дорошенко // Етнос. Культура. Духовність : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції „Інноваційні моделі розвитку туристичної інфраструктури України. Буковинське та світове старообрядництво: історія, культура, туризм”, Чернівці, 23-24 вересня 2006 р. – Ч. 2. – Чернівці : Глибочька друкарня, 2006. – С. 78-84.

13. Дорошенко О.М. Єлисаветградське товариство сільського господарства та участь у його діяльності Віктора Вікторовича Скаржинського (кін. XIX – поч. XX ст.) / О.М. Дорошенко // Матеріали П'ятої Всеукраїнської наукової конференції „Інтелігенція і влада”, Одеса, 24-25 грудня 2009 р. – Ч. II. – 2009. – С. 45-52.

14. Дорошенко О.М. Просопографія як метод дослідження дворянських родів / О.М. Дорошенко // Регіональні дослідження в Україні: досягнення і проблеми : збірка матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 90-й річниці утворення м. Первомайська (Первомайськ, 14-15 травня 2009 р.). – Первомайськ : ГП Валюшок, 2009. – С. 22-25.

АНОТАЦІЯ

Дорошенко О.М. Рід Скаржинських в історії Південної України (середина XVIII – початок XX століття). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2010.

У дисертації вперше висвітлено історію роду Скаржинських – одного з найвизначніших поміщицьких родів Південної України. З чотирьох поколінь цього

роду вийшло чимало видатних діячів, що зробили вагомий внесок у соціально-економічний та культурно-громадський розвиток Півдня. На основі опрацьованої історичної літератури, опублікованих джерел та архівних матеріалів відтворено історію роду Скаржинських, який понад 150 років проживав у Південній Україні. Досліджено династичні зв'язки Скаржинських з родами Булацелів, Милорадовичів, Папудових. Розглянуто місце Скаржинських у ретроспективі військової, економічної та культурної історії Південної України.

Ключові слова: Скаржинські, рід, покоління, поміщик, військові формування, сільське господарство, товариство.

АННОТАЦИЯ

Дорошенко О.Н. Род Скаржинских в истории Южной Украины (середина XVIII – начало XX века). – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.01 – история Украины. – Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова. – Одесса, 2010.

В диссертации впервые освещена история рода Скаржинских – одного из самых почитаемых помещичьих родов Южной Украины. Четыре поколения этой фамилии были представлены выдающимися деятелями, которые внесли свой вклад в социально-экономическое, культурно-общественное развитие Юга Украины. На основе архивных материалов, изданных источников и обработанной исторической литературы отображена история рода Скаржинских, который более 150 лет проживал в южном регионе. Исследованы династические связи Скаржинских с родами Булацелей, Милорадовичей, Миклашевских, Папудовых, которые способствовали вхождению рода в социальную среду.

В результате проведенного просопографического исследования удалось установить основные линии, которые определяли деятельность Скаржинских в ретроспективе военной, экономической и культурной истории Юга Украины.

Военная линия, представленная в родословной, своего наивысшего апогея достигла в лице П.М. Скаржинского (1741-1805), командира Бугского казачьего войска, генерал-майора, героя русско-турецкой войны (1787-1791 гг.), который за участие в штурме Очакова был награжден орденом Святого Георгия II степени. Военное дело продолжил В.П. Скаржинский (1788-1861 гг.). Он по собственной инициативе организовал и возглавил эскадрон ополченцев, который участвовал в сражениях русско-французской войны (1812-1813 гг.). В.П. Скаржинский был награжден орденом Святого Владимира IV степени. В дальнейшем представители рода служили в регулярных войсках русской армии.

Экономическая сфера являлась широким полем деятельности Скаржинских. Представители всех поколений внесли непосредственный вклад в развитие сельского хозяйства. В их поместьях развивались традиционные отрасли земледелия: сеяли

пшеницу, гречку, просо. На высоком уровне находилось овцеводство, коневодство, выращивали крупный рогатый скот. Функционировали заводы: салотопный, водочный, кирпичный. Работали сукновальня, суконная фабрика, мельницы, каменоломни, кузня, столярная. Помещики также способствовали развитию нехарактерных для Новороссийского края отраслей: лесоводству, садоводству, виноградарству, травосеянию, строительству искусственных водохранилищ. В 1872 году в Одессе был поставлен памятник В.П. Скаржинскому за развитие лесоводства на юге Украины. Скаржинские в целом содействовали заселению и экономическому развитию южного региона, возникновению новых населенных пунктов, обустройству крестьянского быта.

Общественная линия представлена благотворительной и образовательной деятельностью Скаржинских. Они финансировали строительство Архангело-Михайловской, Петро-Павловской церквей. Открывали и оказывали материальную помощь учебным заведениям, среди которых Актовская школа грамоты, Мертвоводское одноклассное училище, Ольго-Скаржинская сельскохозяйственная школа. Представители рода были активными членами сельскохозяйственных обществ и способствовали развитию сельскохозяйственной науки и практической деятельности. Скаржинские также участвовали в организации спортивных товариществ в г. Одессе, функционирование которых положительно влияло на развитие гражданского общества.

В диссертации сделан вывод о том, что выходцы из рода Скаржинских внесли значительный вклад в социально-экономическое и культурно-образовательное развитие Юга Украины.

Ключевые слова: Скаржинские, род, поколение, помещик, военные формирования, сельское хозяйство, общество.

SUMMARY

Doroshenko O. M. The Skarzhynsky Family in the History of Southern Ukraine (the middle of the XVIIIth – the beginning of the XXth century). – The Manuscript.

Dissertation for the Candidate of Historical Sciences degree on speciality 07.00.01 – history of Ukraine. – Odessa I.I. Mechnikov National University. – Odessa, 2010.

The history of the Skarzhynsky family, who lived in the south of Ukraine more than 150 years ago has been depicted on the base of historical literature and published sources archive materials. Dynastic Relations of the Skarzhynskys with the families of the Bulatsels, Miloradoviches, Miklashevskys and Popudovs have been taken into consideration. Also the part the Skarzhynskys played in military, economic and cultural history of the south of Ukraine has been determined.

Key words: The Skarzhynskys, family, generation, landowner, military forces, agriculture, society.

Підписано до друку 19.10.2010.
Обсяг 0,9 авт. арк. Формат 60х90/16.
Тираж 100 прим. Папір офсетний. Зам. № 763.

Надруковано у друкарні видавництва "Астропринт"
(Свідоцтво ДК № 1373 від 28.05.2003 р.)
м. Одеса, вул. Разумовська, 21.
Тел./факс: (0482) 37-14-25, 37-24-26, 33-07-17.
www.astroprint.odessa.ua; www.fotoalbom-odessa.com